

»Obljuba dela dolg«

Marije Stanonik Iz kaosa v kozmos: Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945 (Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1995; Borec 538–39 in zbirka Ecce homo), je že četrta knjiga po vrsti, zrasla iz projekta Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945. Prvo z naslovom Slovensko pesništvo upora, 1: Partizanske (Ljubljana: MK in Partizanska knjiga, 1987) je uredil Boris Paternu skupaj z Marijo Stanonik in Ireno Novak-Popov, vse druge pa so plod samostojne avtoričine pobude. Zadnji predhajata Poezija konteksta, 1: »Pozdravljeno trpljenje...« in Poezija konteksta, 2: »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, ki sta izšli leta 1993 kot trojni številki Borčevih zbornikov v izdajateljstvu Društva za preučevanje zgodovine, literature in antropologije. V prvi knjigi konteksta je objavila pričevanja avtorjev pesmi s spremno besedo, ki razmišlja o vlogi spomina in o spominski literaturi, druga knjiga konteksta pa je izbor avtoričinih razprav (19 od vsega 40) na temo narodnoosvobodilnega pesništva.

Avtoričine spremne besede ne morejo in nočejo prikriti grenkobe nad dejstvom, da bi brez nje-nega angažmaja ostalo nedokončano obsežno delo, ki ga je leta 1971 v okviru raziskovalnega projekta zastavil Boris Paternu (sam navaja za začetek letnico 1970) in je pritegnilo nad sto sodelavcev, med njimi 53 študentov piscev diplomskih nalog. Ideja o zbiranju in izdaji partizanskega pesništva se je rodila že med vojno pri Miranu Jarcu, po vojni pa je pobudo ponovil tudi Matjaž Kmecl. Raziskovalni projekt je predvideval izid štirih knjig pesemskih besedil, ki naj bi prinesle izbor, to je približno eno šestino zbranega kropusa 12.000 pesmi. Glede na prostor, čas in razmere nastanka bi knjige prinesle partizansko, zaporniško, taboriščno, izgnansko, mobiliziransko in zaledno verzificiranje. Doslej sta izšli šele dve knjigi partizanskega pesništva,

prva 1987, prav pred kratkim, torej po skoraj desetih letih, in pri drugi založbi pa še druga. Smemo dopolniti uvodne besede urednika Paternuja z domnevo, da so se nekatere založbe ustrašile partizanstva oziroma jih je postalo sram neverjetne medvojne verzifikatorske aktivnosti v lastnem narodu? Vsi morebitni založniški izgovori niso nič proti škodi v primeru, če bi obsežno skupinsko delo ostalo neobjavljeno. Po treh knjigah Stanonikove se zdi, kot da bi bil posel zastavljen od zadaj naprej. Logično bi bilo najprej dobiti v roke gradivo in potem njegovo monografsko obdelavo, zdaj pa se nam dogaja tako, kot študentu, ki gre v časovni stiski najprej brat spremno besedo in se šele potem loti besedila samega. Vse knjige Marije Stanonik so komentatorske in analitične narave: prva je zastavljena kot zbirka odgovorov na anketo, kako je nastajala odporniška poezija, druga kot zbirka literarnozgodovinskih razprav in tretja kot literarnozgodovinska monografija oziroma disertacija na to temo.

Marija Stanonik je poprijela za popuščeni projekt in tako opravila nevhvaležno delo. Razlogi za njeno trmasto vztrajanje pri nič več moderni in nič več »politično korektni« temi so raznoliki, vsi pa so v temelju etične narave. Avtorica se je z odporniškimi pesništvom ukvarjala vse od svoje diplome naprej, v magisteriju in v disertaciji ter kot honorarna sodelavka pri omenjenem projektu na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ko je bila mentorica številnim diplomskim delom na to temo, zato ni čudno, če je hotela delo tudi zaključiti, da ne ostane torzo, kakršnih je bilo in je med humanističnimi raziskovalnimi projekti, prijavljenimi pri znanstvenem ministrstvu, kar nekaj. Trmo je treba pripisati etiki osebne delovne discipline in strokovne odgovornosti do predmeta, ki zahteva pripeljati začeto delo do konca, katalogizirati pojav, ki pred tem še ni bil vzet v monografski pretres, ter objaviti rezultate raziskav. — Drugi, v uvodih in v drugih pri-

ložnostnih zapisih (npr. v Naših razgledih 1990, 710–11) izrecno imenovani razlog je moralni dolg do sodelavcev, tako do kolegic raziskovalk kot do raziskovanih avtorjev. Avtorica se zaveda, da energije, vložene v pesnjenje med vojno, niso le energije minljivih posameznikov, ampak da je tako obsežna in intenzivna ljudska pesemska tvornost v časih nacionalne stiske in skrbi za nacionalno preživetje pomembna tudi za našo današnjo nacionalno eksistenco. Trpljenje v težkih časih, izpovedano v pesmih, naj bo tisti povezovalni, spravni element, ki naj zaceli »hude rane slovenskega naroda«. Partizansko verzifikacijo spremlja pogosta obtožba, češ da pomeni »onečaščenje poezije«, ker estetično razsežnost podreja političnim ciljem. Strinjali se bomo raje z bolj tolerantnim nasprotnim mnenjem, da ne gre za slabo, ampak preprosto za drugačno poezijo, tako, ki je sugestivna zaradi nenavadnih, pretresljivih okoliščin nastanka, ki črpa svojo prepričevalno moč iz usodnega življenjskega konteksta, ob katerem se zazde prazni vsi pomisleki formalnoestetske narave. Avtorica je postavila sintagmo poezija konteksta kar na naslovno stran. Sam bi na njenem mestu vendarle raje zapisal kar preprosto poezija narodnega odpora ali poezija NOB ali poezija 1941–1945, saj za to končno gre; izraz poezija konteksta pravilno napoveduje znanstveno obravnavo korpusa, prispeva pa tudi k motečemu pomisleku, da so celo v akademskem okviru jasna tradicionalna poimenovanja nezaželena. — Vzroke za avtoričino vztrajnost lahko razberemo tudi skozi pet lastnosti, ki jih v spremni besedi k eni prejšnjih knjig pripisuje predmetu: neverjetna množičnost, sem in tja presenetljiva umetniška kvaliteta izdelkov, ki kaže na poznavanje slovstvene tradicije, brez dvoma izjemna nacionalna relevantnost korpusa, nastalega iz skrbi za nacionalno preživetje, pričevanjska vrednost in njegova človeška pretresljivost.

Čeprav sodijo tri knjige na področje literarne vede, se avtorica ne skriva za prvo osebo množine ali pasivnimi stavčnimi formami, značilnimi za znanstveno pisanje; nesramežljivo se izpostavi s prvo osebo ednine, v naslovih poglavij (»Pozdravljeno, trpljenje...«, Obljuba dela dolg), v motu in v spremnih besedah dovoli čustvu, da spregovori z znanosti tujim jezikom, pripoveduje o lastnih raziskovalnih stiskah in dvomih. Na zadnji strani zadnje knjige celo v

pisani grafiji deklarira osebno pretresenost nad vojno in izpove optimistično vero v boljše. Neu-poštevanje in celo izločanje opazovalca iz opisa pojava je bilo v strokovnem pisanju do nedavna običajno. Izhajalo je iz prepričanja v možnost objektivnega popisa realnosti. Danes je vsaj na področju analize kulturnih pojavov pogost dvom v absolutno objektivnost spoznanja in je cenjeno prizadevanje, da se skupaj s pojavom opiše tudi stališče opazovalca. Slika pojavnosti v naši zavesti je namreč v veliki meri odvisna prav od tega, kako je ta zavest strukturirana. Zakaj bi torej odmišljali osebo opazovalca, ko pa le-ta zavedno ali nezavedno sooblikuje sliko pojava. Zavedajoča se zapletenega razmerja med subjektom raziskovanja in njegovim predmetom, Marija Stanonik citira izjavo, da je zgodovina mit, ki ga ne določa zgodovinska veda, kakor bi si lahko po šolsko predstavljali, ampak ga določa prej politična publicistika pa tudi leposlovje. Zagonetnost zgodovinskih študij je v tem, da jim zgodovinska distanca sicer priskrbi večjo objektivnost, obenem pa pomeni odpoved podrobnostim, ki sploh omogočajo celostno razumevanje zgodovinskih dogodkov. V prvi knjigi »poezije konteksta« želi M. Stanonik uzavestiti prav to dramatično, zasebno, pričevanjsko dimenzijo, četudi je slika preteklosti v očeh udeleženca večkrat izrazito drugačna od uradnogodovinske podobe.

Avtoričina etična drža in dikcija nimata korenin v metodološki refleksiji slovenske akademske literarne vede. Ta je deklarativno znanstvena, objektivna, distancirana. Opraviti si daje z besedilom, interes za avtorja se je umaknil prav na obrobje, pa tudi z banalnostmi statistične bralske realnosti se noče ukvarjati. Preden se utegne roditi sum, da Mariji Stanonik očitam metodološko neustreznost, neznanstvenost ali kaj podobnega, naj opozorim na sorodne metodološke postopke v sodobnih socialnih vedah. Socialni znanstveniki so se naenkrat zavedli neodgovornosti lastnega znanstvenega pristopa, ki je izrabljal raziskovane socialne in kulturne pojave zato, da je lahko prispeval v zakladnico svoje, na znanosti in tehnologiji temelječe civilizacije. Nemoralnost in nerefleksiranost svojega tradicionalnega početja ilustrirajo z ironičnimi verzi, ki jih na račun antropologov, lingvistov, sociologov itd. sestavljajo »raziskovani« domačini. Raziskovalci pridejo mednje s kupi opreme in subvencijskimi denarji, posna-

mejo, kar hočejo slišati in videti, in se potem, ko jim denarji skopnijo, jadno vrnejo nazaj v varno zavetje svoje civilizacije, ne da bi pomislili na nadaljnjo usodo študijskega »predmeta«. — Danes je tako stanjo preseženo. Od socialnih ved se pričakuje humanistična drža v smislu zahteve, naj bi bili rezultati študij v prvi vrsti koristni raziskovani kulturi. Jezikoslovec naj mimogrede napiše slovnico, slovar in osnovna besedila izumirajočega jezika in tako pripomore k njegovi ohranitvi, rezultate raziskav naj najprej objavi v jeziku domačinov in šele potem v angleščini, antropologi naj poskrbijo za ustrezno pravno zaščito marginalnih kultur ... Znanstveniki načrtujejo svoje projekte na daljši rok tako, da pridejo živeti v tujo kulturo in postanejo njeni reprezentanti ter posredniki njenih interesov in želja nasproti vsiljivi in lepljivi privlačnosti zahodne civilizacije; v lastni kulturi artikurirajo pravico tuje kulture do drugačnosti. Raziskovalec se primerno oddolži svojim virom le tako, da jim pomaga vzdrževati njihovo kulturo – vzemimo pri tem v misel kanadskega slavista in raziskovalca rožanskega narečja Toma Priestleyja ter njegove redne obiske Sel v Rožu: mož je tam takorekoč domačin.

V literarni vedi na Slovenskem se taka etična vprašanja niso mogla zastavljati, ker pripadata literarni zgodovinar in pesnik isti kulturi in prispevata s svojim delom v isti kulturni koncept, čeprav navzven rada poudarjata svojo avtonomnost in posebnost. Zgledno sodelovanje je zagotovljeno vse dokler se literarna veda omejuje na elitno literaturo in se ubada z njeno estetsko dimenzijo. Do tovrstnega spraševanja pa lahko pride tedaj, ko se literarna veda loti predmetov »druge kulture«, kamor sodi tudi izbruh ljudske, amaterske literarne tvornosti med drugo svetovno vojno. Ta popularna kreativnost je izhajala iz prepričanja, da bo poezija pomagala ohraniti narod v težkih trenutkih preizkušanj. Danes so njeni avtorji stari in mrejo, razočarani in zagrenjeni, ker se dvomi v smiselnost njihove borbe, trpljenja in žrtve ter se jim celo očita. Raziskovalec se znajde v boleči bližini smrti: informatorje obišče tik preden ti umrejo, včasih ga smrt prehiti pri obisku. Z željo, zadnji trenutek dobiti od informatorja besedila, se zdi podoben nestrpnemu in nevaležnemu dediču, kadar je prepozen, spominja na mrliškega oglednika. Tedaj ni čudno, če etično ozaveščeni raziskovalec reagira čustveno

in se socialno angažira, da bi pesnikom vrnil vero v smiselnost nekdanjega njihovega pesnjenja in sebe opral moralne krivde, ker ni nič storil za promocijo njihovega pesnjenja.

Sorodno sodobnim socialnoznanstvenim vodilom avtorica visoko ceni skupinski (timski) značaj projekta in kooperativnost raziskav. Slavospev tovariškemu sodelovanju je zapisala kar v moto za drugo knjigo poezije konteksta.

K metodam dela. V prvi knjigi poezije konteksta gre za fleksibilno odprto anketo, ki naj ne omejuje anketiranja s pretirano željo po formalizaciji odgovorov, ampak naj kar najbolj spodbudi njegovo spominjanje; odgovori so oblikovani raznoliko, kakor se je anketirancem samim zdelo najbolj primerno. Za statistično analizo so zato manj ustrezni, do izraza pride njihova pričevanjska dimenzija. Da bi avtorica vedela, kam sploh nasloviti vprašanja, je bilo potrebno bibliografsko, arhivsko in terensko, včasih detektivske sposobnosti zahtevajoče identificiranje virov (od skupaj 2437 registriranih avtorskih imen jih je nagovorila 127).

V drugi knjigi M. Stanonik sama poimenuje metodo s semantičnim in pragmatičnim strukturalizmom. Besedilo samo po sebi je ne zanima, njegov pomen se vedno oblikuje v avtorskem in bralskem kontekstu (828). Opis in klasifikacija gradiva poteka po naslednjih kriterijih: razdelki so posvečeni po vrsti metodologiji, folklorizaciji, ideologiji, slovstvenim vplivom in verski tematiki. Motivna in tematska analiza se po vrsti loteva motiva delavca, Tita, ženske, svobode, Prešerna, primerjalne analize vplivov (zlasti Gregorčiča) in monografskega opisa pesniške osebnosti (npr. Miha Klinarja). Pri vsakem poglavju pove, na kolikšen del korpusa se sklicuje, npr. pri verski tematiki duše in večnosti na polnih 450 besedil. Tematologija in motivologija sta nedvomno področji, kjer se literarna veda lahko nauči marsikaj koristnega od folkloristike, zato je literarnemu zgodovinarju to prijetno in poučno branje.

Osrednje poglavje tretje knjige ima naslov Empirična analiza. Ker pri M. Stanonik ne gre ne za metodo ponovljivih poskusov, kar bi pod naslovom pričakovali naravoslovci, ne za uporabo tehnologije, kakor izraz površno razumemo danes (prim. moj članek Količinske in empirične raziskave literature, SR 1995, 319-

340), je očitno, da izbira izraza temelji na obsežnem korpusu besedil in na načrtu natančne klasifikacije in sistematične analize. Izraz tudi deklarira avtoričino simpatijo do socialnovedne analitične tradicije – v socialnih vedah se izraz empiričen namreč pogosteje uporablja kot v humanistiki. Prvi del empirične analize zanima socialna funkcija odporniškega pesništva, natančneje njen psihološki, predmetni, literarni in sociološki (zgodovinski, politični) kontekst. V drugem, obsežnejšem delu z naslovom *Vrstni sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945* pa k predmetu pristopi z nam bolj domače strani: kazalo razkriva literarnovedno vrstno klasifikacijo po tipu lirskega izjavljanja: nagovor (budnica, satira, himna/oda, nagrobica/posmrtnica ali elegija, pismo), imenovanje (kronika, reportažnica, vložnica, slika in balada – ta ima središčno in umetniško najbolj uspelo mesto v sistemu slovenskega odporniškega pesništva) in govora (domovina, misel, narava, ljubezen, razpoloženje). Vsako od naštetih form obravnava po stalnem vzorcu: sporočilo, motivika, izraz(je), naslovi, izjavni subjekt, kompozicija, zvrstnost in funkcija, pri čemer so včasih problemi združeni, včasih pa ostane kakšna rubrika tudi prazna. Izbrana metoda je ob obsežnosti korpusa najbolj primerna za preštevalno analizo. Škoda se mi zdi, da ta priložnost ni bila optimalno izrabljena. Poleg absolutnih količinskih in odstotkovnih podatkov je namreč najti tudi tipično humanistično približno določanje pojavnosti z izrazi *prevladati, prevladujejo, največ, redko, najbolj, včasih, vedno, signifikantne, malodane stalnica, sem in tja je najti, v večini primerov, manj tipično, zares standardno, izjemne, je težišče, mogoča tudi individualna odstopanja, daleč pomembnejši*. Ne trdim, da je zaradi takih humanističnih kvantifikatorjev rezultat monografije drugačen, kot če bi avtorica ubrala pot številčnega določanja. Pravim le, da bi bilo lepo, če bi »humanistični opis« temeljil na predhodnem številčnem opisu lastnosti. Sicer pa pretiram: skoraj v vsakem poglavju najdemo natančno odstotkovno izraženo udeležbo kategorij, le tabelarnega prikaza pogrešamo, ki bi takim podatkom bolj ustrezal kot linearni opis. Analiza ni mogla upoštevati celotnega korpusa 12.000 besed; izvolila si je reprezentativen vzorec 3000 pesmi, ki jih je avtorica večinoma sama tudi zbrala. Poudariti je treba tudi primerjalni vidik avto-

rične študije, saj značilnosti slovenske medvojne poezije ves čas preverja ob sorodnem gradivu pri drugih narodih.

Kakor se zdi iz jezikoslovne ali iz folkloristične ali iz socialnovedne perspektive analiza obsežnega korpusa besedil standardna, v slovenski literarni vedi, ki je dve desetletji dajala prednost imanentni interpretaciji estetsko izbranih besedil, jo je bilo potrebno posebej utemeljiti. Avtorica se je pri tem oprla na ustrezne izjave Mukařovskega, Jausa in drugih, ki govorijo o vzajemnosti socialne in estetske funkcije literature in stremijo k pozitivnemu razmerju med estetiko in sociologijo. Odporniška poezija sicer estetsko razsežnost ima, vendar največkrat le na deklarativni ravni in v podrejenem razmerju do socialne in moralne funkcije. Avtorica jo identificira *per negationem* kot tisti ostanek, ki zanj ni najti mesta med psihološkimi, predmetnimi, sociološkimi, literarnozgodovinskimi in recepcijskimi kategorijami. Iz navedenega razloga le pogojno šteje obravnavane vrste v liriko.

Odporniško poezijo je težko jasno in enoumno žanrsko klasificirati; veliko bolj se ji prilaga tematska klasifikacija na ljubezensko, bivansko, razpoloženjsko itd. liriko. Po eni strani se lirika žanrski klasifikaciji nasploh upira, po drugi strani posel otežujeta socialno-estetska hibridnost in žanrski sinkretizem konkretnega pesemskega gradiva. Kljub načelnim dvomom je knjiga urejena prav po žanrskem principu. Žanrski sistemi se namreč ne oblikujejo toliko po estetskih kot po zunajliterarnih značilnostih in imajo tudi nedvomno regulativno vrednost: usmerjajo avtorje pri pisanju in bralcu določajo način branja. Laže je bilo klasificirati nagovorna besedila (npr. budnico in odo) s poudarjenimi psihosocialnimi funkcijami, teže pa besedila v sklepnem razdelku lirskega govora (ljubezensko, refleksivno, osebnoizpovedno in razpoloženjsko liriko), kjer je estetska funkcija v okviru take ali drugačne osebne poetike že sposobna preseči vse ostale. Stanonikova vidi večino narodnoodporniškega pesnjenja na področju, ki ga imenuje »litarjenje«, tj. nekatere ne zapisane literarno folkloro in pravo umetniško literaturo. Litarjenje je razpeto med dve skrajnosti, med publicistično, angažirano, neosebno, propagandno ... na eni strani in »žlahtni« intimizem, brezinteresno poezijo, »poezijo kar

tako« na drugi strani – kakor je lepo razvidno s sheme na koncu knjige.

Namen dela Marije Stanonik je bil navzven skromen: arhivirati in popisati gradivo za bodoče etnologe, folkloriste, antropologe in literarne zgodovinarje. V prvi knjigi konteksta upa celo, da bo pretresljivo gradivo vir umetniškim kreacijam, da bo torej knjiga prispevala tudi k literarni kulturi, ne le k literarni vedi (ob tem namenu se ni čuditi pogostemu avtoričinemu sklicevanju na avtoritete iz sveta poezije in esejistike v opombah). Ob vsem naštetem pa ima

pisanje v temelju etični namen: postaviti droben spomenik v zahvalo vsem številnim obravnavanim pesnikom in jih iztrgati iz spon »ideoloških uzd«, da bi se razkrila njihova človeška vrednost in stiska. Naloga bo dokončno opravljena, ko bo podobno raziskana tudi poezija, nastala v času prve svetovne vojne, in ko bo na enak način obdelana tudi slovenska kolaboracionistična, protidopniška poezija druge svetovne vojne; vsaj v obrisih je upoštevana že v avtoričini drugi knjigi na temo medvojne poezije.

Miran Hladnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani